

Preveč hrupa, preveč molka

Poizkus sociološko-»distanciranega« prikaza kulturno-političnih razmerij.

Marko
Kerševan

Kdor spremlja dogajanje na naši »kulturni sceni«, lahko tudi sam dobi vtis, ki ga v svojih nastopih najbolj glasno izreka Jože Javoršek. Če drugega ne, kliče njegovo zagnano in jedko pisanje (npr. v Borbi 21.—22. VII. 1984) po odgovorih na vprašanja, odkod zadrega, oportunitizem, občutek nemoči ali dejanska nemoč intelektualcev, ki po svojem statusu in etosu ne bi smeli molčati? Odkod

vtis, da so tudi tisti redki, ki so se bili, bili pobiti. Kaj se pravzaprav dogaja?

Moj poskus odgovora bo vseboval tudi elemente zagovora (molčecih). Delno že zaradi tega, kako se vprašanja lotevam: namreč »z distanco« in posplošeno, abstraktno. Razlogi za utemeljenost (tudi) takega lotevanja stvari bodo, upam, razvidni iz izvajanja. Pri tem ni mogoče očitati »bega v abstrakcijo« kot izmikanje lastni udeležbi in odgovornosti na tej sceni. Navsezadnje sva s Tinetom Hribarjem vodila eno zgodnejših in daljših in — ne glede na obvezno ritualno obmetavanje s poleni — tudi tehtnejših polemik oziroma vsaj polemik o tehtnih vprašanjih (glej Problemi-razprave št. 6—8, 1981; 1—2, 1983).

Ne domišljam si seveda, da bom »končno razkril« kakšne skrivnosti, saj se kar vsiljujejo mnogi odgovori na omenjena vprašanja in so bili tudi že večkrat izrečeni, tako da mi ne bo ostalo drugega, kot da jih ponovim. Hkrati ima situacija preveč ravni in (zgodovinskih) korenin, da bi jo lahko izčrpno prikazali v kratki skici, pa tudi, da bi jo sploh uvideli zgolj s svoje generacijske, socialno-biografske in strokovno-metodološke pozicije, kakorkoli bi bila ta ugodna s tega vidika.

Kar zadeva strokovno-metodološko plat, si bom pomagal z nekaterimi koncepti, ki jih je za analizo kulturnega področja razvil Pierre Bourdieu. Sledil mu bom na način, ki je pri nas na tem polju že lepo uveljavljen: uporabil bom njegove pojme le približno, na hitro, v slogu »to se ve«, »ustvarjalno« glede na naše razmere. Naj mi bo oproščeno, če pri tem ne bom niti približno dosegel take virtuoznosti kot nekateri neposredni akterji dogajanja, o katerem teče beseda. Za to je namreč potrebna posebna nadarjenost in dolgotrajna tovrstna praksa.

*Avtonomija kulture, hegemonije v kulturi, kulturni kapital
kot politični kapital*

Kako začeti? Ker gre za nekakšen začaran krog — kot bom skušal prikazati — vprašanje ni le retorično sprenevedanje. Začnimo s tem, da v nekih (naših) družbenih razmerah in razmerjih skupina intelektualcev

vehementno utemeljuje (doseženo) in zahteva (večjo) avtonomnost kulture znotraj družbe in nasproti politiki še posebej. Ta avtonomnost naj bi pomenila svobodo kulturne ustvarjalnosti po nagibih in merilih, ki bi izhajali iz kulture. Družba, vsekakor pa »politika«, ne sme postavljati *posebnih* politično-ideoloških zahtev in meril za kulturno delovanje; politika in politiki (in seveda tudi ne gospodarstvo in gospodarstveniki) ne morejo in ne smejo s svojimi sredstvi (močjo in denarjem), merili in interesi posegati v kadrovske politike, združevanje in razdruževanje, delitev položajev in nagrad v kulturi itd., ali vse to celo načrtno in trajno obvladovati. Zagotavljati morajo le obče (zunanje) možnosti za kulturno življenje.

Dalje: avtonomnost kulture pa ne sme pomeniti rezervata, zgolj varno ograjenega vrtička pred pogledi in posegi politikov. Kultura, njene institucije in glasniki se morajo odgovorno, s svojimi izhodišči, vrednotami in merili vključevati v tisto širše in skupno, pri čemer je kultura udeležena — na primer v »družbo« ali »narod« — in se pri tem ustvarjalno soočati z interesi, vrednotami in merili drugih sfer, zlasti politične. Ali — ob drugačnem pojmovanju politike: politika kot usklajeno vodenje skupnih družbenih (narodnih) zadev mora upoštevati vse upravičene interese, vrednote in merila: še zlasti mora upoštevati glas glasnikov kulturne sfere kot glas argumentov, znanja in kulturnih vrednot. V skrajni formulaciji: politična moč mora upoštevati predvsem glas kulturne elite, mora slediti kulturi in njenemu glasu; ta glas sam mora postati moč.

Zahteve, ki jih »pokrivajo« posamezne zgornje formulacije, so sicer zelo različne, kot verjetno tudi aspiracije njihovih glasnikov. Skupni imenovalec pa bi bil v težnji, da imajo znanje, ugled, naslovi in položaji, pridobljeni v kulturnem življenju — skratka, kulturni kapital — svojo težo tudi v politiki, naj bodo tudi dejavniki moči pri odločanju v družbi (v materialnih in kadrovskih zadevah).

Pojem kulturnega kapitala (poleg ekonomskega in socialno-političnega) je uvedel v družbeno analizo Bourdieu s pojmom družbenega polja in njegove artikulacije. Spričo kapitalističnega tipa družb se je posebej ukvarjal z razmerjem med kulturnim in ekonomskim kapitalom in njunim medsebojnim pretvarjanjem v boju njihovih nosilcev kot dveh frakcij vodilnega družbenega sloja. (Pri tem je po Bourdieuju frakcija nosilcev kulturnega kapitala v kapitalistični strukturi praviloma šibkejša: je namreč podrejeni del družbeno nadrejenega sloja.) Lahko bi rekli, da so dosežki, sredstva in položaji znotraj kulturne sfere družbeni kapital njihovih nosilcev ravno po tem (in v toliko), da se lahko spreminjajo v ekonomskega (denar) in političnega (moč, zlasti pri kadrovskih odločitvah oziroma pri razmeščanju ljudi po položajih). Za naše razmere je — ne naključno — posebej pomembno razmerje med kulturnim in političnim kapitalom, ki mu je podrejen tudi ekonomski, vsaj tisti, ki je pomemben za kulturno sfero.

Nadaljevanje je bolj ali manj na dlani. Politika/politiki navsezadnje lahko — če ostanemo na tej ravni analize — prenesejo avtonomijo kulture. Neizogiben pa je konflikt, če se začne kulturni kapital spreminjati v političnega, se pravi, če začno nosilci kulturnega kapitala tega uveljavljati kot političnega, kot legitimno sredstvo moči. Povsem nevzdržna za nosilce političnega kapitala bi bila seveda (politična) dominacija kulturnega kapitala nad »zgolj« političnim. Prva obramba (in napad) »politikov« je zato v poudarjanju specifične legitimnosti političnega kapitala (moči odločanja).

Politični kapital naj bi bil legitimen le, če je pridobljen in preverjen po specifično politični poti (z volilnimi mehanizmi in/ali z zgodovinskimi izkušnjami in zaslugami — »z dejanji, ne pa s čvekanjem«).

Politična teža kulturnega kapitala je tem večja in njegova preobrazba tem lažja, čim bolj poenoteno je kulturno polje, še posebej, če ima znotraj njega neizpodbijano hegemonijo grupacije, ki si neposredno prizadeva za politično valorizacijo/transformacijo svojega kapitala. Označimo tako grupacijo in njeno prizadevanje za »politično-kulturno«. Zgodovinska analogija z razmerjem med verskim poljem in politiko, cerkvijo in državo seveda ni le naključna. Največje možnosti za zaostritev so, kadar lahko taka grupacija brez znotrajkulturnega oporekanja nastopa kot glasnik Kulture nasproti Politiki.

Tako in takó naravnano hegemonijo znotraj kulturnega polja pa je mogoče doseči le, če je to polje čim bolj avtonomno nasproti politiki, če politika ne more odločilno posegati v materialne, kadrovske in (posredno) idejne odnose v kulturi. Politika in politiki skušajo prav zato tako avtonomijo kulture onemogočati (s svojimi materialnimi in kadrovskimi, administrativnimi in sodno-represivnimi posegi), čeprav bi jo samo po sebi lahko prenesli. Toda izkustvo politiki govori, da taka avtonomija sama po sebi ne obstaja, da je le nujno izhodišče za nelegitimno politizacijo in za drugačno politiko . . . Krog je tako sklenjen.

In tu smo pri neizogibno dvoreznem in ranljivem položaju posameznikov ali skupin, ki se s kakršnimi koli motivi tako ali drugače — s polemiko, kritiko, z odločitvami, ki vplivajo na vrednotenje, ugled, kadrovsko politiko — znotraj kulturnega področja postavljajo po robu prizadevanjem take grupacije po hegemoniji. Posebej izzivalno je prav izrecno, odkrito upiranje, ker onemogoča doseči vsaj videz enotnosti in hegemonije. Kdor molči, namreč priznava voditeljstvo tistemu, ki govori v njegovem imenu.

Vsaka notranje-kulturna kritika, tudi in zlasti strokovna, pa pomeni vsaj oviro za politično-kulturno prizadevanje. Prvič: zmanjšuje kulturni kapital (»ugled«), ki ga hoče spremeniti v političnega. Drugič: otežkoča spremembo, ker v takih okoliščinah njegov nosilec ni več utelešenje Kulture (Umetnosti, Ustvarjalnosti itd.) nasproti Politiki, ampak le glasnik ene medsebojno sprtih skupin znotraj kulture. V tem smislu hočeš nočeš vsak notranji kritik res pomaga politiki. Med naletom in vzponom kakšne politično-kulturne grupacije z (notranjimi) oporečniki zato brezobzirno obračunava. Pravilneje: prav brezobzirno obračunavanje je simptom vzpona in aspiracij take grupacije. Poglavitno sredstvo, ki ga pri tem obračunu uporablja, je, da nasprotnike razkrinkava kot zavestne glasnike ali brezvestne plačance ideologije/politike, ki s svojim ravnanjem onemogočajo avtonomijo kulturne sfere in ustvarjajo možnosti, da se že dosežena zmanjša ali zruši s posegi od zunaj. Že s tem, pa tudi mimo tega, poskuša zmanjšati in po možnosti izničiti kulturni kapital svojih kritikov — od ugleda do položajev v institucijah.

Če smo rekli, da taki kritiki pomagajo politiki, pa hkrati pomagajo tudi avtonomiji kulture. S svojim delovanjem, za katerega so sicer oboženi kot zunajkulturni in protikulturni agenti, ki rušijo avtonomijo kulture — nekaj, česar *nihče* od dejavnikov znotrajkulturnega polja ne odobrava — dejansko prispevajo k vzpostavljanju in ohranjanju avtonomnosti kulture — toda take, ki je za politiko še sprejemljiva, ker ni hegemonizirana/homogeni-

zirana nasproti politikom. »Pametna« politika pri tem takih kritikov v ničemer ne podpira, še manj pa jih priznava ali razglaša za svoje. Ve namreč, da bi jim s tem le še oslabila položaj. Poleg tega v primeru njihovega »poraza« tako nihče ne more reči, da so bili s tem poraženi politika in njeni legitimni glasniki. Pomembno pa je tudi, da politiki ohranijo manevrski prostor za začasne pogodbe s politično-kulturno grupacijo. Navadno ta tudi sama pripravlja teren za to — zopet na račun (dela) svojih notranje-kulturnih kritikov. Prikazuje jih kot ultraše, kot bolj papeške od papeža, kot tiste, s katerimi pravzaprav poteka glavni boj in zaradi katerih da so tudi skaljeni odnosi s politiki.

Ker se politika boji hegemonizacije/homogenizacije, si seveda ne more kaj, da le ne bi poizkušala varovati ali krepiti položaj takih notranjih kritikov. Toda če je pametna, počne to diskretno, neopazno, včasih tudi za prizadete neposredno. Ker pa se danes na politiko in njena načela, zlasti »deli in vladaj«, vsi spoznajo, se pred tovrstnim poseganjem »politiko-kulturniki« že vnaprej branijo s preventivnim napadom: vsak uspeh, napredovanje, nagrado ipd. neprijetnih kritikov razglašajo za zahrbtno delo politike. Situacija se še bolj zaplete, ker seveda tudi »politika« ni homogena, ker tudi med politiki potekajo konkurenca, manevriranje, odkrit ali prikrit boj, v katerem lahko »funkcionalizirajo« tudi odnose v kulturi in odnos do kulture.

Skratka, notranji kritiki ali deklarirani ne-sopotniki politično-kulturne grupacije so v imenu obrambe avtonomije kulture znotraj kulturnega polja po tej grupaciji z vsemi sredstvi onemogočani, (pametna) politika pa jih »ignorira«, in to tem bolj, čim bolj uspešni so v svojem odporu. Manj ko so uspešni in večja ko je politično nezaželeno hegemonizacija v kulturi, bolj je ta izpostavljena zunanjim (političnim) posegom. V tem primeru jih politika lahko javno uporablja/zlorablja kot »zdrave sile«, v imenu in v obrambo katerih da (tudi) posega v kulturno sceno. V tem primeru so tudi honorirani z večjim kulturno-političnim kapitalom — toda ob zmanjšani avtonomiji in moči kulture nasproti politiki. Da ne bi kdaj sami postali nosilci teženj po avtonomiji kulture in po političnem valoriziranju njihovega kulturnega kapitala, politika »diskretno« podpre novo (ali staro, pravkar poraženo) notranje-kulturno opozicijo. Ciklus se lahko začne znova.

Idejne usmeritve

V dosedANJI skici smo odmislili idejne vsebine, s katerimi se nosilci kulturnega in političnega kapitala pojavljajo v medsebojnih konfliktih. Shematično bi lahko razlikovali dve situaciji:

a) Politično-kulturna skupina in politiki, nosilci kulturnega in političnega kapitala, so enako vrednotno in ideološko usmerjeni. Politično-kulturna grupacija v tem primeru teži, da se postavi nasproti politiki kot glasnik čiste, izvirne, dosledne idejne usmeritve nasproti bolj ali manj nedosledni, prakticistični, dezorientirani ali celo korumpirani politiki. Čim popolnejše obvladovanje idejno homogeniziranega kulturnega polja seveda olajšuje tako pozicijo nasproti »politiki«, v tem primeru izrecno »politikom«. Ker ostaja taka kritika politike znotraj istega vrednotnega in ideološkega sistema, ker ni usmerjena proti sistemskim usmeritvam, temveč proti praktičnim odklonom, katerih nosilci/krivci so konkretni ljudje, ima — izrecno

ali ne — naravo kritike osebnosti in njihovih slabosti. Vsaj takó jo politiki sprejemajo.

b) Nosilci kulturnega kapitala skušajo biti v svojih političnih prizadevanjih glasniki bolj ali manj drugačne ideološke in vrednotne usmeritve, kot pa jo sprejema ali vsaj razgláša politika. Kritično soočanje je bolj frontalno, zato pa (lahko) manj osebno. V zaostrenem medsebojnem spopadu ene in druge usmeritve za obstoj in hegemonijo znotraj kulturnega polja razvijajo eni in drugi svojo strategijo do politike in obratno. Za politiko/politike nikakor ni koristno v vsakem primeru podpirati grupacijo, s katero ima iste ideološko-vrednotne opredelitve. Prevelika kulturna hegemonija istomišljenikov — ki potem ne bi več potrebovali politične podpore — lahko postane močno neprijetna, še zlasti tedaj, če so politiki zapleteni tudi v notranje boje za hegemonijo na lastnem področju. Hegemonija idejno drugače usmerjene kulturniške grupacije dolgoročno slabi idejno legitimacijo politike, toda kratkoročno — vsekakor pa dokler je šibkejši partner v bojih znotraj kulturnega polja — taka grupacija s svojim delovanjem vzpostavlja in ohranja zgolj táko avtonomijo kulture, ki ne more biti izhodišče za neposrednejšo politično valorizacijo njenih nosilcev. Konsekvence so znane: iz politično-kulturnih prizadevanj kulturnikov in iz kulturne politike politikov . . .

Ker se razmerja ne izčrpajo znotraj kakšnega zaprtega sistema, ampak ima tak sistem spet svoje mesto v nasprotjih širših sistemov, je obravnavano razmerje še dodatno (nad)determinirano. Kakšna vladajoča politična in vrednotno-ideološka usmeritev (na primer socialistična) je v globalnih, svetovnih ali regionalnih razmerjih v poziciji manjšine in opozicije. Domača (»politično-kulturna«) opozicija se v takih razmerah navsezadnje — ne glede na vse od znotraj in od blizu vidne distinkcije in distanciranja — pojavlja kot zaveznik hegemonističnih sil.

Nosilci

Posebna raven vprašanja je, *kdo* se pojavlja kot nosilec politično-kulturnih prizadevanj, kdo glede na socialni izvor, generacijo, družinsko-rodbinske zveze. Ne glede na samoprepričanje (ideologijo) se ljudje nikjer, tudi v kulturnem polju, ne pojavljajo zgolj kot posamezniki, brez generacijske, miljejske, družinsko-rodbinske značilnosti, podprtosti in obremenjenosti. Kakorkoli se to vprašanje približuje tisti konkretnosti, ki zahteva konkretno zgodovinsko analizo kakšnega časa in prostora, táko, ki ne shaja brez imen, se vendarle vsiljujejo vsaj neke splošnejše hipoteze. Na primer, da se kot nosilci kulturnega kapitala s težnjami po njegovem političnem valoriziranju pogosto pojavljajo Sinovi (političnih in kulturnih) Očetov. Natančneje: sinovi takó ali drugače odrinjenih »političnih« očetov ali politično nepotešenih »kulturnih« očetov, skratka, druga generacija.

Druga splošna hipoteza bi bila zato morda tale: posamezniki (»prve«) generacije, ki stopajo v kulturno polje brez kulturnega kapitala (ki imajo le osebno pridobljeno znanje in sposobnosti, ne pa kakršnokoli podedovano ime pa »zveze in poznanstva« v tem polju), so nasproti Sinovom, z bolj ali manj bogato kulturno-politično dediščino, v konkurenčno bistveno slabšem položaju. Vsaj v prvem obdobju svojega kulturnega življenja in delovanja zato prej sprejmejo ali celo iščejo (dvorezno) politično podporo. Zaradi njihovega šibkejšega položaja z njimi »politika« laže računa, še zlasti, če

z njimi deli vrednotno-ideološko usmerjenost in socialni izvor: če jih s politiki družijo to, da so eni in drugi — ne glede na biološko starost — prva generacija v svojem (političnem ali kulturnem) polju.

Obe hipotezi sta očitno že nevarno blizu preprostemu, le da zakamufliranemu opisu naše situacije. Statistiki bi rekli, da ob takó majhnem številu enot, kot so »slovenski politiki« in »kulturniki«, kaj drugega sploh ni mogoče in da zato tudi nima smisla postavljati abstraktnih hipotez, ko pa nimamo zadosti enot, da bi jih preverjali. Lahko bi celo rekli, da jih je sicer res težko »znanstveno« korektno preverjati, a zato toliko lažje postavljati; še več, lahko jih postavljamo že kar kot ugotovitve. Tudi naše kulturno-politične polemike to lepo kažejo. Kakorkoli, vsaj kot smiselne hipoteze jih lahko ohranimo, saj zanje govore tudi opažanja v drugih (socialističnih) deželah.

Drugačnost in sorodnost drugih »modelov«

Zgornja skica tudi sicer preveč izdaja našo situacijo, da bi bila lahko nekakšen občeveljaven model. Vsebuje namreč neke postavke in elemente, ki so značilni za naše razmere, čeprav so opisani s pojmi, ki so bili uvedeni drugod. Tu je relativna avtonomnost kulturnega polja; razmere, v katerih je kultura, znanost in umetnost) deklarirano sama sebi sodnik in kjer se ZK izrecno odreja vlogi razsodnika v kulturnih vprašanjih; samoupravna organiziranost kulturnega življenja; načelo, da umetnost in znanost ne služita ozkim ideološko-političnim ciljem in pričakovanjem; pričakuje se le, da ne postaneta sredstvo ali teren za uveljavljanje drugačnih, torej protisocialističnih, protisamoupravnih, protijugoslovanskih ideologij. Tudi takó sorazmerno samostojno polje seveda pozna posege politike in politikov: vsebinsko v imenu obrambe pred — dejansko ali namišljeno — nevarnostjo protisocialistične ideološke uporabe in zlorabe kulturnega polja, formalno pa v imenu »podružbljanja kulture«.

Že nam bližje dežele oziroma njihovi sistemi kažejo na drugačne »modele«, z drugačnimi postavkami.

Državno-socialistični sistemi in njihovi politični nosilci ne priznavajo relativne avtonomnosti kulturnega polja niti deklarativno, še manj pa v praksi. Kulturno polje ni le negativno zamejeno kot pri nas (ne sme biti protisocialistično itd.), ampak pozitivno: umetnost, znanost itd. naj rabijo socialistični ideologiji ipd. Temeljni družbeni nosilec in jamstvo ideologije in njenih vrednot pa je politika oziroma državno-partijski kompleks. Dominacija politike in politikov ni le dejanska, temveč tudi legitimna. Politični kapital je avtomatično tudi kulturni — a tudi obratno, ob ohranjeni dominaciji politike. Ta razmerja niso brez svoje dinamike: višji kulturni položaji imajo na primer tudi politično težo nasproti nižjim političnim položajem in njihovim nosilcem, množica teh pa ima težo, pa čeprav le zaviralno, nasproti višjim političnim položajem in njihovim nosilcem. Ideološko in vrednotno drugače usmerjeni nimajo možnosti za hegemonijo na kulturnem področju, v stalinističnih razmerah komajda lahko računajo na preživetje sploh. Vse to pa spet ne pomeni, da je kulturno področje monolitno in ne zdiferencirano. Logika, ki smo jo prikazali v naši skici, deluje tudi tu, le da v ideološko ožjem okviru: ni ortodoksije, ki bi bila tako ozko opredeljena, da ne bi dopuščala znotraj sebe igre razlik — in iz omenjenih razlogov tudi zaželena ni. Kolikor pa se kot hegemon kulturnega polja ali njegovih posameznih

odsekov vendarle uspejo uveljaviti ideološko drugače usmerjene skupine, ima to spričo večje teže politike v kulturi in kulture v politiki resne posledice za sistem.

Drugi prevladujoči model ne pozna česa takega, vsaj v svojem normalnem funkcioniranju ne. Ta že predpostavlja avtonomijo kulture, še več, politika in politiki jo v svojem interesu varujejo. Njihova »igra« je v tem, da preprečuje spreminjanje kulturnega kapitala v političnega. Pot do tega je čim večja »odklopljenost« kulturne sfere, oziroma vsaj njenih pomembnih segmentov, od politike. Pri (ne)možnosti, da bi spreminjali kulturni kapital v političnega, posreduje ekonomski kapital: kulturni kapital, ki se ne zmore spremeniti v ekonomskega, praktično nima upanja, da se spremeni tudi v političnega. Če pa se že spremeni v ekonomskega, preide s tem v polje, kjer se ne le ekonomsko valorizira, ampak tudi laže politično domesticira. Banalen primer: literarne, filozofske, sociološke ipd. revije lahko pišejo, kar hočejo, toda niti zdaleč ne morejo računati na družbeni odmev in vpliv kakšne naše »kritične« revije ali kakšnega glasila Zveze sovjetskih pisateljev. Usmeritve in ideje, ki pridejo do množic prek množičnih naklad, množičnega tiska, televizije itd., gredo skozi filter ekonomskega kapitala z njegovim dvojnimi interesom: ohranjati (tudi politično-ideološko) kapitalske odnose in znotraj njih oplajati vsak kapital, tudi tistega, ki dela za kulturni trg. Ta lahko sprejme in z dobičkom »realizira« tudi svojim dolgoročnim interesom nasprotno — ideološko-politično subverzivne — kulturne produkte. Toda v splošnem in na veliko — in ti sistemi so običajno veliki — ekonomsko-politični kompleks zna varovati množično kulturno produkcijo in potrošnjo pred subverzivnimi idejami.

Kakorkoli idejno »disidentstvo« v takih sistemih ni »nevarno«, posredno vendarle ni brez »negativnih« učinkov: če kakšne ideje nimajo neposredne možnosti, da prevladajo v množičnih medijih ali celo pridejo v šolske programe, pa lahko obvladajo glave določenih (prihodnjih) učiteljev, urednikov itd. s posrednim in ublaženim množičnim učinkom. Od tod tudi v sistemu, ki sicer »kritikov ne zapira, ampak jih korumpira«, oblike neposrednega politično-administrativnega zatiranja (npr. »Berufsverbot«). Kot poznajo državno-socialistični sistemi ob zatiranju tudi podkupovanje, poznajo »svobodno-demokratski« sistemi ob korupciji tudi druge oblike onemogočanja idej in ljudi.

Z vidika teh dveh prevladujočih modelov je naš model hibriden, kombinacija elementov enega in drugega. (To nikakor ni omalovažujoča oznaka: hibridi so lahko zelo trdoživi in zelo plodni.) Zato so tudi obravnavana razmerja med »politiko in kulturo« pri nas, sorodna in podobna enemu in drugemu, a hkrati edinstvena in specifična. Zavajajoče je, če jih vidimo zgolj kot enkratna in neprimerljiva, a tudi, če vidimo v njih zgolj odstopanja od enega ali drugega modela-ideala.

Ne nazadnje je v tem tudi odgovor na vprašanje: Čemu sploh tako, abstraktno, shematično, nonšalantno prikazovanje razmer in razmerij, ob katerih se pri nas prav v novejšem času zopet zbuja toliko strasti in svete jeze, ob katerih se prisega na toliko idealov, nastaja toliko gledaliških, pa tudi nekaj čisto zaresnih osebnih dram ali vsaj stisk. Zdi se mi namreč, da prav v takem razpoloženju nekaj distanciranega in distancirajočega shematizma in objektivizma ni odveč — tudi zato, da bi bilo manj dramatizacij in s takimi dramatizacijami povzročenih dram.